

Ақажанова А.Т.¹, Қорғамбекова Ж.Ж.¹

¹ Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан,
Алматы қаласы

ЖАБЫҚ МЕКЕМЕДЕГІ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазіргі уақытта жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлық мәселесінің жалпы әлеуметтік дағдарысқа байланысты ерекше маңызға ие болуы жайлы, жабық мекемедегі тәрбиеленушілердің психикалық күйін, ерекшеліктерін психологиялық тұжырымдамалар арқылы түсіндіріліп, олардың сол мекемеге түскеннен кейінгі психикалық жағдайының ерекшеліктері туралы қарастырылған. Жабық мекемедегі тәрбиеленушілер, әр жас кезеңінде, оларды отбасында өсіп келе жатқан құрдастарынан ерекшелендіретін психологиялық қасиеттердің спецификалық және әр түрлі кешендерімен сипатталады. Құқық бұзушының зиян келтіруі адамға, оның құқықтары мен бостандықтарына, мүлкіне, заңды тұлғалардың құқықтарына, басқа да қоғамдық және мемлекеттік мүдделерге, мемлекет белгілеген құқықтық тәртіпке қол сұғумен байланысты. Оларды заңдарда жауапкершіліктің әр түрлі түрлері белгіленген құқық бұзушылықтар ретінде анықтау арқылы, құқық нормаларында рәсімдейді, белгіленген заң бойынша жауапкершілікке тартылады. Бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан кәмелетке толмағандарды қайта әлеуметтендіру бойынша жұмысты ұйымдастыру үшін ең алдымен олардың жасына байланысты психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет.

Түйін сөздер: девиантты, пенитенциарлы мекеме, жасөспірімдер, психикалық күй, қылмыс, алдын алу, түзеу мекемелері, қарым-қатынас, кәмелетке толмағандар.

Ақажанова А.Т.¹, Қорғамбекова Ж.Ж.¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г.Алматы

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАННИКОВ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОЙ ИЗОЛЯЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается актуальность проблемы девиантного поведения подростков в связи с общим социальным кризисом, через психологические понятия объясняется психическое состояние и особенности детей в учреждениях закрытого типа и особенности их психического состояния после поступления в учреждение. Воспитанники закрытого учреждения в каждом возрасте характеризуются определенным и различным набором психологических черт, отличающих их от сверстников, растущих в семье. Причинение вреда преступником связано с посягательством на человека, его права и свободы, имущество, права юридических лиц, иные общественные и государственные интересы, установленный государством правопорядок. Они оформлены в нормах права путем определения их как нарушений различных видов ответственности, преследуемых в установленном законом порядке. Для организации работы по ресоциализации

несовершеннолетних, отбывающих наказание в виде лишения свободы, необходимо учитывать, прежде всего, их психологические особенности в зависимости от возраста.

Ключевые слова: *девиант, пенитенциарное учреждение, подростки, психическое состояние, преступность, профилактика, исправительные учреждения, общение, несовершеннолетние.*

Akazhanova A.T.¹, Korgambekova Zh.Zh.¹

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan, Almaty

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MINORS IN SOCIAL ISOLATION

Abstract

The article discusses the current importance of the issue of deviant behavior in adolescents in connection with the general social crisis, explains the mental state and characteristics of children in closed institutions through psychological concepts and the features of their mental state after entering the institution. Pupils in a closed institution, at each age, are characterized by specific and different sets of psychological traits that distinguish them from their peers growing up in the family. Infliction of harm by an offender is associated with an attack on a person, his rights and freedoms, property, rights of legal entities, other public and state interests, the legal order established by the state. They are formalized in the norms of law by defining them as violations of various types of liability established by law, are prosecuted under the established law. In order to organize the work on re-socialization of juveniles serving a sentence of imprisonment, it is necessary to take into account, first of all, their psychological characteristics, depending on their age.

Keywords: *deviant, penitentiary institution, adolescents, mental state, crime, prevention, correctional institutions, communication, minors.*

Кіріспе. Жасөспірімдік шақ - бұл балалардың ересек өмірге өтуі. Кішкентай балалар физиологиялық өзгерістерге ұшырай бастайды. Көбінесе кәмелетке толмағандар достарына немесе басқа адамдарға қатысты құқық бұзушылықтар жасайды, олар жеке тұлғаның құқықтары мен қауіпсіздігінің бұзылуы ретінде сипатталады, яғни жасөспірімдер бұл адамдарға агрессияны қолданады.

Девиантты әрекеттер - бұл әлеуметтік нормаларға қайшы келетін әрекеттер. Девиантты әрекеттерге ұсақ құқық бұзушылықтар жатады, мысалы, ауыр қылмыстар, кісі өлтіру.

Бүгінде әлеуметтік нормаларға қайшы келетін әрекеттер деп нені айта аламыз? Психологтардың айтуынша, бұл агрессивті мінез-құлық зорлық-зомбылықты көрсетуге бағытталған, сонымен қатар оған аутоагрессивті мінез-құлық кіреді. Яғни, бұл адамның өзіне бағытталған агрессиясы. Оған кейбір зиянды әрекеттер (мысалы, өз-өзін тістеу, денесіне тыртық қалдыру, суицидке бейімділік) сияқты кейбір шағын формалар болуы мүмкін. Аддиктивті немесе тәуелді мінез-құлық та өте танымал, бұл объектіге ең танымал алкоголь, психоактивті заттар, темекі шегу, құмар ойындары мен интернетке тәуелділік жатады.

Осыған орай, қазіргі әлемде БАҚ девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына әсер етуі мүмкін. Жаһандану дәуірінде ақпараттық технологиялар балаларды ата-аналармен, ұстаздарымен және достармен алмастырады, отбасы, мектеп, кітапхана сияқты институттардың әсерін өзгертеді. Отандық ғалым А.Т.Ақажанова Қазақстанда кәмелетке толмағандардың психикасына теріс әсер тигізетін, ол шетелдік БАҚ-тың көбеюін «прайм-тайм» телебағдарламалар көрсетілім жиілігінің артуымен түсіндіреді. Бұқаралық ақпарат құралдарының теріс әсерін зерттей отырып, ғалым У.Белсон зорлық-зомбылықпен

фильмдерді көргенде жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықтың екі есе артатынын анықтады. М.Хусманның айтуынша, 8 жыл бойы қаралған жас шектеулері бар фильмдер 30 жасында жасалған қылмыстардың қатыгездігін көрсетеді. Бұл факторды талдау үшін әр түрлі психологиялық және ғылыми теорияларды зерттеу қажет. [1, 64-71 б.].

Жасөспірімнің жеке қасиеттері - тәуелсіздікке ұмтылу. Ол тұлғаның, мінез-құлықтың, сезімнің барлық аспектілерінде із қалдырады. Олардың қалауы - тәуелсіз болуға тырысу. Жасөспірімнің психологиялық ерекшеліктері келесідей:

- 1. Эмоционалды қабылдауы өткірлене, көңіл-күйдің өзгеруі мүмкін.** Эмоционалды тербеліс, көңіл күйдің жақсы болып күрт өзгеруі. Мысалға, көңіл-күйдің қуанышты апатиясы, көңілсіздікке, қайғыға тез өзгереді. Өзіне деген сенімділіктің жоғарылауы, апелляциялық шешімдерсіз, тез осалдықпен, өзіне сенімсіздікпен ауыстырылады. Сонымен қатар, жасөспірімге тұрақсыздық тән, басқалар сияқты болуға ұмтылу және сонымен бірге бір-бірінен ерекшелену. Басқаларға дөрекілік үлкен осалдықпен ұштасады. Тәуелсіз және ересек болуға тырысады, бірақ сонымен бірге өзін бала сияқты ұстауға деген ұмтылыс. Досы үшін ол көп нәрсені істей алады, бірақ үйде ол тіпті ата-анасының сөзін елемейді. Барлық осы қарама-қайшы сезімдер эндокриндік және жүйке жүйесінің белсенді қайта құрылуының нәтижесі болып табылады. Гормондардың белсенді көтерілісі басталады, бұл импульсивті мінез-құлыққа әкеледі. Ал жасөспірім болса, бұл жаңа энергиямен не істеу керектігін білмейді.
- 2. Маңызды адамдардың өзгеруі және ересектермен қарым-қатынастың қайта құрылуы.** Жасөспірімдер бұрын өздері бедел тұтқан адамдарға сыни көзқарасты қалыптастырады. Ал бірінші құрбан - ол ең жақын адамдар - ата-анасы. Егер нәресте шағында бала ата-анасын жақсы көріп, оларды ең мықты, көрікті және ақылды деп санаса, жасөспірім шақта ата-анаға деген көзқарасы керісінше болады. Жасөспірімнің физикалық дамуы, оған жетілу сезімін береді, бірақ әлеуметтік мәртебе отбасында да, мектепте де өзгермейді. Содан кейін олардың құқықтары мен тәуелсіздіктерін мойындау үшін күрес басталады. Олар шектеулерге көнбейді, көбінесе ересектердің талаптарына теріс көзқарас көрсетеді. Жасөспірім үлкендерден, құрбы-құрдастарынан оған кішкентай балаға сияқты емес, ересек адам сияқты қарауды талап етеді. Олардың өміріндегі кейбір аспектілерге ата-аналардың араласуынан қорғауға деген ұмтылыс пайда болып, олардың талғамы, көзқарасы, бағасы, мінез-құлқының өзіндік орны анықталады. Көбінесе ересектермен қақтығыстар, ата-анасы ұлының немесе қызының өскенін байқамайтын отбасыларда туындайды. Олар балаларына кішкентай бала ретінде қарауды жалғастырады.
- 3. Жетекші әрекет - құрдастарымен қарым-қатынас.** Баланың қалыпты дамуы үшін ол өз құрдастарымен коммуникация жасау керек. Жасөспірім кезіндегі құрдастарымен қарым-қатынас жасау - бұл аса бір қажеттілік, өйткені қарым - қатынас кезінде балалар қажетті әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларына ие болады.
- 4. Басқа адамдарды бағалауға сезімталдықтың жоғарылауы.** Жасөспірім басқалардың бағалауына сезімтал болады. Яғни ол осалдық, көңіл-күйдің ауытқуы. Олардың сыртқы дағдарысы дөрекілікпен, мінез-құлықтың құпиялылығында, ересектердің талаптары мен тілектеріне қайшы әрекет етуге ұмтылуда, пікірлерді елемеуінен көрінеді. Жасөспірім кезінде әлсіз, біреуге тәуелді, кіші болып таңбаланудан қорқу күшейеді. Ал өзінің тәуелсіздігін көрсету үшін жасөспірім жиі қыңырлық пен дөрекілікті өзінің қателескенін түсінсе де көрсетеді. Кейде жасөспірім не болып жатқанын түсінуі үшін жалғыздықты, өз-өзімен болуды қалайды. Егер мұндай кезеңдерде жасөспірімге ашықтықты, сөйлесуді талап етсе,

онда ол керісінше қарсылығын көрсетуі мүмкін. Мұның артында депрессия мен шарасыздықты жатқызамыз. Жасөспірімдерде өзін-өзі бағалау жиі өзгере бастайды. Кез келген кішкене нәрсе жасөспірімнің өзіне деген көзқарасын түбегейлі өзгерте алады.

Девиантты мінез-құлық - бұл қоғамда қабылданған нормалар мен ережелерден ауытқуы. Яғни, бұл қоғам үшін норма болып табылмайтын мәселе. Бұл мінез-құлық көбінесе құрбы-құрдастарымен және әлеуметтік әсермен байланысты. Дегенмен, адам алдымен тәлім-тәрбие алады және өзінің алғашқы әсерін отбасы арқылы, әсіресе ата-анасы арқылы кездестіреді [2].

«Жас бала – жас бір шыбық, жас күнінде қай күйде иіп тастасаң, есейгенде сол иілген күйінде қатып қалмақ» деп қазақтың Ұлы ақыны Мағжан Жұмабаев айтып өткендей, баланың жас кезінен тәрбиесіне, оның махаббат пен сүйіспеншілікке баулып өсіру қажет. Ата-аналар - адам өміріндегі ең бірінші, ең ықпалды тұлға. Отбасы балалар арасындағы негізгі әлеуметтік қарым-қатынас болғандықтан, ата-аналар бірінші болып баланың өзін-өзі бағалауын қалыптастырады немесе кедергі жасайды; олар өз баласына классикалық түрде шарт қоюға болатын ережелер мен ортаны жасайды, сонымен қатар баланың қарым-қатынасқа деген көзқарасын қалыптастырады [3].

«Балаңды бес жасқа дейін патшаңдай сыйла, он бес жасқа дейін құлыңдай жұмса, он бес жастан кейін досыңдай сыйла» - деп қазақ даналығында айтылған. Өйткені, өмірдің алғашқы үш жылы - бұл баланың интеллектуалды қабілетін қалыптастырудың бірегей кезеңі, ол кезде әр күн тез және жан-жақты өсудің маңызды кезеңіне айналуы мүмкін. Бір жағынан ми физиологиясын, екінші жағынан балалар психологиясын зерттеу баланың ақыл-ой қабілетінің дамуының кілті, яғни ми жасушаларының дамуы, оның өмірінің алғашқы үш жылындағы жеке танымдық тәжірибесі екенін көрсетті. Ешбір бала гений болып туылмайды. Мұның бәрі баланың өмірінің шешуші жылдарындағы мидың қозуы мен даму дәрежесіне байланысты. Бұл туғаннан үш жасқа дейінгі жылдар. Балабақшада тәрбиеге кеш болады. Бұл жерде, ерте дамудың негізгі мақсаты - бақытсыз балалардың алдын алу. Ең бастысы - баланың өмірінде де, әлемде де қуаныш болуы үшін оның шектеусіз мүмкіндіктерін дамыту.

Ал шетелдік, отбасы зерттеушілері, отбасындағы жасөспірімдердің педагогикалық тұрғыдағы қате тәрбиесі, нәтижесінде деструктивті мінездің қалыптасуына әкеледі деп есептейді. Сонымен қатар, ата-ананың шамадан тыс баланы мәпелеуі немесе шамадан тыс қараусыздығы жасөспірімдерде тұрақсыздық пен агрессивтіліктің қалыптасуына әкеледі.

Ата-аналардың жанжалдары, жиі даулар, физикалық жазалауы жасөспірімдердегі тежелу процестердің бұзылуына, ашуланшақтыққа, дұшпандық, қорқыныш, сенімсіздік (скептицизм), жалғыздық, немқұрайлылық сияқты теріс психикалық күйге әкеледі [4, 24-26 б].

Девиантты мінез-құлық шеңберінде - деликвентті ұғым бар. Бұл - құқық бұзушылық. Девиантты мінез-құлықтың ерекшеліктері аутоагрессивті мінез-құлық. Мінез-құлықтың агрессивті түрлері (дене) немесе тамақтану мінез-құлық (анорексия, булимия) болуы мүмкін. Бұдан басқа, бұл - агрессия мен зорлық-зомбылыққа бейімділік. Перфекционизмде сонымен қатар аутоагрессивті мінез-құлықты білдіреді. Жапондық зерттеушілер перфекционизмі жоғары адамдар өз-өзіне қол жұмсайтынын анықтады.

Девиантты мінез-құлықтың мұндай формаларына қандай жеке факторлар әсер етуі мүмкін? Атап айтқанда, бұл өзіне деген көзқарас, отбасында, сыныпта өзін-өзі сезіну және өзіне деген сенімділік. Девиантты мінез-құлықты көрсететін тікелей байланыс мазасыздық пен копинг-стратегиясының кейбір түрлері болады. Копинг-стратегиясы - бұл стрессті басқару стратегиясы. Яғни, стресстік жағдайдан аман қалу үшін ең сәтті болатын форманы

таңдау. Айталық - алыстау, яғни стресстік жағдайлардан алшақтап, өзінің ол ортада болмауын қалау. Бұл конфронтация, яғни қарсыласу, стресстік фактормен күресу және қашу әрекеті.

Шеттен тыс шыққан жасөспірімдердің жасаған іс-әрекеттерін түзеу және жаңа қылмыстарды алдын алу үшін пенитенциарлы мекемелерге орналастырады. Яғни ол жаққа аса ауыр және ауыр қылмыс жасаған жасөспірімдер сотталады. Пенитенциарлық мекемелер ұғымы әділ сот мән-мәтінінде кәмелетке толмаған балалардың істері бойынша қолданылады. Балалар білім алу құқығына, медициналық көмек көрсету құқығына, демалыс, ойын және мәдени шаралар құқығына, сонымен қатар қатыгездік пен күш барлық нысандарынан қорғалу құқығына ие болады. [5, 66 б.].

Левингер жасаған даму кезеңдерін сипаттай отырып, Леонтьев деликвентті мінез-құлқтың алғашқы алғышарттары бала конформизмнің даму сатысына ене алмаған кезде, бала импульсивті және өзін-өзі қорғау сатысында қалып қойған кезде пайда болуы мүмкін. Конформизм сатысына қадам, бала өзінің әл-ауқатын топтың әл-ауқатымен байланыстыра бастағанда, топпен қарым-қатынаста жеткілікті сенімділік болған кезде жасалады. Әйтпесе, адам өзін-өзі қорғаудың дамуының қатерлі нұсқасына, яғни агрессиямен, алдау мен мазаққа ұласады. Дәл осы жерде, Левингердің айтуынша, деликвентті дамудың алғашқы алғышарттары пайда болады [6].

Кәмелетке толмағандардың психологиялық сипаттамалары, оның нақты өмірлік жағдайдағы мінез-құлқына әсер етеді, көп жағдайда өмір салты мен шындық пен қоршаған ортаға субъективті қатынасты анықтайды. Өз кезегінде жасөспірім орналасқан қоршаған орта оның жеке басының қалыптасуына әсер етеді. Тиісінше, сотталған адам, кез келген адам сияқты, қандай ортада болса сол ортаға бейімделе бастайды [7].

Пенитенциарлық мекемелерде сотталған кәмелетке толмағандар арасында қысым мен еліктеу атмосферасы қалыптасады. Сотталушының санасына тәулік бойы үздіксіз болатын ұжымның (отряд, бригада) әсері тиеді, сондықтан ол ерте ме, кеш пе айналасындағы жасөспірімдердің әсерінен басыла бастайды. Бұл жағдайда индивидтің өзін-өзі сендіру деңгейі маңызды рөл атқарады. В.М.Бехтерев айтқандай, сендіру психикалық салаға ұсынылған адам тарапынан көп күресусіз және қарсылықсыз енеді. *«Бұл логикалық сенімділікке әсер етпейді, бірақ психикалық салаға тікелей әсер етеді»* - деп жазды ол [8].

Жабық мекемедегі кәмелетке толмағандардың едәуір бөлігінің интеллектуалдық құндылық сферасының даму деңгейі, шамамен заңға бағынатын жасөспірімдердікімен бірдей. Алайда, сотталғандар, әдетте, мектепте оқу үлгерімі төмен, сабақтан қалу, мұғалімдерді алдау, қыңырлық пен бағынбауды көрсету, мектепті ерте тастап, шытырман оқиғаларды іздейді [9].

А.Д.Глоточкин мен В.Ф.Пирожков сотталғандардың психикалық күйінің әр түрлілігін ескере отырып, кәмелетке толмағандар арасында келесі типтер жиі кездесетінін атап өтеді:

- қырағылық, өз тағдырына қызығушылық, таңдану, таң қалу;
- шоғырлану, алаңдаушылық, зерігу, үмітсіздік, сенімсіздік, меланхолия;
- белсенділік, көңілділік, тыныштық, депрессия, қорқыныш;
- шаршау, әлсіздік, немқұрайлылық, апатия, көтеріңкі көңіл, агрессивтілік;
- шешімсіздік, белгісіздік, ұялшақтық, табандылық, күту, өкіну, шиеленіс және т.б.

Нақты бас бостандығынан айырылып, жазасын өтеп жүрген кәмелетке толмағандар үнемі күту күйінде болады, белгісіздік, шектеулі ақпараттан туындаған мазасыздық сезімімен бірге жүреді. Сотталған кәмелетке толмағандардың ең типтік психологиялық жағдайы - үмітсіздік. Бұл әсіресе жабық мекемеге келудегі алғашқы кезеңінде перспективалар мен өмірлік мақсаттардың жоғалуы нәтижесінде пайда болады [10].

Айта кету керек, сотталған жасөспірімдердің теріс психикалық жағдайы олардың танымдық процестеріне (қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, қиял) теріс әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар ұйқы мен арманға да ерекше әсер етеді.

Әдістер. Жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктерін анықтау үшін Алматы қаласы, ЛА 155/6, кәмелетке толмағандарға арналған мемлекеттік пенитенциарлы мекемедегі тәрбиеленушілер мен салыстырмалы түрде №122 жалпы білім беретін мектеп оқушылары арасында әдістеме өткізілді. Әдістемелер:

1. А.Т.Ақажанованың авторлығымен құрастырылған делинквентті мінез-құлықты анықтауға арналған сауалнамасы.
2. «Ч.Д.Спилбергер мен Ю.Л.Ханиннің жекелеген мазасыздануды өзін-өзі бағалау диагностикасының» әдістемесі.

Нәтижелері. Зерттеуге эксперименталды топ бойынша (жабық мекеме тәрбиеленушілері) 30 респондент, бақылау топ бойынша (мектеп оқушылары) 30 респондент қатысты.

А.Т.Ақажанованың авторлығымен құрастырылған делинквентті мінез-құлықты анықтауға арналған әдістеменің мақсаты: девиантты (делинквентті) мінез-құлықтың негізгі түрлерін анықтау. Мұнда делинквентті мінез-құлық түрлерін сипаттайтын сұрақтар кіреді:

- агрессивті,
- делинквентті-қылмыстық,
- тәуелділік,
- суицидтік

Олардың болуын субъект растауы керек.

1-кесте. А.Т.Ақажанованың авторлығымен құрастырылған делинквентті мінез-құлықты анықтауға арналған әдістеменің пайыздық көрсеткіші

	Агрессивті	Криминалды-делинквентті	Аддиктивті	Суицидті
Эксперименталды топ	39,6 %	29,7%	6,6%	29,7%
Бақылау топ	49,5%	69,3%	59,4%	69,3%

Делинквентті мінез-құлықты анықтауға арналған әдістемесін интерпретациялаудың талдау қорытындысы бойынша мектеп оқушыларында жабық мекемедегі жасөспірімдерге қарағанда криминалды-делинквентті (69,3%) және суицидті (69,3%) мінез-құлықтың жоғары екенін анықталды. Бұл балалардың отбасындағы қолайсыз жағдайын, мектепке теріс көзқарасты, белгілі бір сабақтардан қорқуды, мұғаліммен немесе сыныптастарымен қарым-қатынастың дамымағанын көрсетуі мүмкін – мұның нәтижесінде баланың жақсы қарым-қатынасын, оның болмысы мен оқу процесін айтарлықтай бұзуы мүмкін.

Әр түрлі заңсыз әрекеттер жасаған девиантты жасөспірімдердің ортақ белгілері де, спецификалық жеке психологиялық ерекшеліктері де бар. Девиантты жасөспірімдерге агрессивтілік, реніш, негативизм, басқалардың проблемаларына сезімсіздік тән. Жасөспірімдер ішкі тәжірибеге аса назар аударады. Жақын адамдармен қарым-қатынас жасау қажеттілігін сезініп, оларды қолдау мен қорғауда жасөспірімдер басқаларға күдік пен агрессияны көрсетеді. Жасөспірімдер алаңдаушылықпен, өзіне деген күмәнмен, әсерленушілікпен, эмоционалды реакциялардың тұрақсыздығымен, мазасыздыққа бейімділігімен және көңіл-күйдің көтеріңкіден депрессияға жиі ауысуымен сипатталады. Зорлық-зомбылық жасаған жасөспірімдер эмоционалды тұрақсыз, әсерлі, көңіл-күйдің кенеттен өзгеруіне бейім және демонстративті болады.

Осыған орай, жасөспірімдердің мазасыздану деңгейін анықтау барысында, Ч.Д.Спилбергер мен Ю.Л.Ханиннің жекелеген мазасыздануды өзін-өзі бағалау әдістемесі

жүргізілді. Бұл әдістеме екі сауалнамадан тұрады, оның көмегімен жасөспірімнің жеке қасиеті ретінде Жағдайға байланысты мазасыздану деңгейі мен Жеке басқа байланысты мазасыздану деңгейін анықтауға болады.

2-кесте. Ч.Д.Спилбергер мен Ю.Л.Ханиннің жекелеген мазасыздануды өзін-өзі бағалау диагностикасының әдістемесінің пайыздық көрсеткіші

Мазасыздану деңгейі	Эксперименталды тобы (Жабық мекеме тәрбиеленушілері)		Бақылау топ (Мектеп оқушылары)	
	РТ (Жағдайға байланысты)	ЛТ (Жеке басқа байланысты)	РТ (Жағдайға байланысты)	ЛТ (Жеке басқа байланысты)
Жоғарғы деңгей	51,6	50,6	6,6	49,5
Орташа деңгей	30	28,2	52,8	39,6
Төмен деңгей	18,4	21,2	39,6	9,9

Бұл көрсеткіштерден, Жабық мекемедегі тәрбиеленушілерде жағдайға және жеке басқа байланысты (51,6), Мектеп оқушыларында Жеке басқа байланысқа байланысты (50,6) мазасыздану деңгейі жоғары екені анықталды. Құқық бұзушылық мінез-құлқы бар жасөспірімдер жиі бас тарту сезімін бастан кешіреді, сондықтан бұл жасөспірімдердің, оқшауланған ортаға түскеннен кейін, жасаған іс-әрекеті үшін уайымдауы, бостандыққа шыққан соң, қоршаған орта қалай қабылдайды, не ойлайды деген тұжырым беруі мүмкін.

Қорытынды. Көбінесе девиантты мінез-құлықтың пайда болуына бір емес, жасөспірім кезіндегі тұлғаның қалыптасуына жан-жақты әсер ететін детерминанттар тобы себеп болады. Осы себепті мінез-құлық ауытқуларымен жұмыс, профилактикалық шараларды жүргізуде жүйелі көзқарасты қажет етеді және жеке қасиеттер мен мінез-құлықтың деструктивті формаларын психологиялық-педагогикалық түзету, жасөспірімдердің ата - аналарына уақтылы кеңес беру жатқызылады. Жасөспірімдердің өмірінде маңызды орын алатын ауытқушылық пен агрессия олардың әлеуметтенуі жағдайында қалыптасады, ол қоғамның көзқарасы мен мәдениетімен анықталады. Жасөспірімдердің әлеуметтену процесін зерттеу мәдениетаралық факторлардың жеке тұлғаға әсерін міндетті түрде қарастыруды талап етеді. Жас ұрпақтың девиантты мінез -құлқының пайда болу себептерін талдау оны анықтаушы ретінде қоршаған ортаның мәдени ерекшеліктерін ескерусіз мүмкін емес. Қазіргі әлемде девиантты мінез-құлыққа бейім жастардың жеке ерекшеліктерін, мәдениетаралық зерттеулердің өзектілігі артып келеді. Девиантты мінез-құлық ұзақ уақыт бойы зерттелді, және оның өзектілігі әлі де жоғалмаған. Ауытқу үрдісінің себебі жасөспірімнің негізгі әлеуметтік институттармен - отбасы, мектеп, бұқаралық ақпарат құралдарымен және интернетпен барабар байланысының бұзылуы болуы мүмкін. Әлеуметтік институттар жасөспірімдердің жеке басының қалыптасуына елеулі үлес қосады, бұл өз кезегінде әлеуметтену процесін және қоршаған ортамен қарым-қатынасты қаншалықты сәтті меңгеретінін, басқа адамдармен қарым-қатынасты қалай қалыптастыратынын және стресстік жағдайлардан қалай шығудың жолдарын алдын ала анықтайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Akazhanova A.T. *Psychology of deviant behavior of minors: theory and practice. Monograph.* - Almaty, Securities publishing house, 2011. - 304 p.
2. Kovalev V.V. *Socio-psychiatric aspect of the problem of deviant behavior in children and adolescents // Violation of behavior in children and adolescents M., 1981. P. 11-23.*
3. Zhumabaev M. *Pidagogy, - Almaty.: "Rauan" 1992. - 112 p.*
4. Freud A. *Lectures on children's psychoanalysis / transl. 7 from English; ed. S. Rimsky, Yu.Z. Zlobina. - M: EKSMO, 2002. - 304 p.*
5. *Kazakhstan day balalarga arналған mekemeler monitoringi boyınsha materialdar zhinagy. – Astana, 2013 - 136 p.*
6. Bakeev V. A. *Influence of the opinion of an unorganized group and the existing team on the manifestation of the suggestibility of a personality // Questions of Psychology. 1971. No. 4. P. 89–98.*
7. Parygin B. D. *Social psychology as a science. L., 1967. S. 147; Sundurov F. R. Socio-psychological and legal aspects of the correction and re-education of offenders. Kazan, 1976, p. 122; Yakovlev AM Crime and social psychology. M., 1971. P. 60*
8. Bekhterev V. M. *Suggestion and its role in public life. SPb., 1908. P. 6–7*
9. *Characteristics of the convict's personality (social and psychological portrait). M., 2004. P. 23.*
10. Glotochkin A. D., Pirozhkov V. F. *Mental state of a person deprived of freedom. M., 1972. P. 31.*